

CENTER FOR PROTECTION OF NATURAL AND
CULTURAL HERITAGE OF KOSOVO AND METOHIJA

ЦЕНТАР ЗА ОЧУВАЊЕ НАСЛЕЂА
КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

**FINAL REPORT
PROJECT
PROTECTION OF NATURAL
AND CULTURAL HERITAGE IN
METOHIJA**

July 2001 - June 2002

The project was realized
by cooperation of Yugoslav and Italian experts

Support
INTERSOS-Rome

Financial support
ARCOBALENO-Rome

Belgrade, 2003

**ФИНАЛНИ ИЗВЕШТАЈ
ПРОЈЕКАТ
ЗАШТИТА
ПРИРОДНОГ И КУЛТУРНОГ
НАСЛЕЂА У МЕТОХИЈИ**

јул 2001. - јун 2002.

Пројекат реализован у сарадњи
југословенских и италијанских стручњака

Подршка
INTERSOS - Рим

Финансијска подршка
ARCOBALENO - Рим

Београд 2003.

Publisher
Centre for Protection of Heritage of Kosovo and Metohija
MNEMOSYNE
13 Studentski trg, Belgrade
Phone/Fax: 381 11 3281-206
e-mail: mnemosyne@yubc.net
www.mnemosyne.org.yu

Editor
Branko V. Jokić

Reviser
Mirjana Menković

Editorial Board
Milka Čanak-Medić, PhD; Vojislav Vasić, PhD;
Mirjana Đekić, MA; Miroslav Stanojlović, MA;
Flavio Trinca, Dejan Radovanović

Proof-reader
Slobodanka Živanović

Translated by
Milica Ševkušić
Željko Stanimirović
(Protected Natural Property)

Photographs
MNEMOSYNE

Maps
Mirela Butirić
Zlata Jarić

Prepress & press
DIZAJN STUDIO POPOVIĆ

Издавач
Центар за очување наслеђа Косова и Метохије
MNEMOSYNE
Студентски трг 13, Београд
Тел/факс: 381 11 3281-206
e-mail: mnemosyne@yubc.net
www.mnemosyne.org.yu

За издавача
Бранко В. Јокић

Редактор
Мирјана Менковић

Редакциони одбор
Др Милка Чанак-Медић, др Војислав Васић,
мр Мирјана Ђекић, мр Мирослав Станојловић,
Флавио Тринка, Дејан Радовановић

Лектор
Слободанка Живановић

Превод на енглески
Милица Шевкушић
Жељко Станимировић
(Заштићена природна добра)

Фотографије
MNEMOSYNE

Карте
Мирела Бутирић
Злата Јарић

Припрема и штампа
ДИЗАЈН СТУДИО ПОПОВИЋ

CIP - Каталогизација у публикацији народна библиотека Србије, Београд

502.06 (497.115)
726.54/.7(497.115) "1999/2002"

ПРОЈЕКАТ Заштита природног и културног наслеђа у Метохији : финални извештај : јул 2001. - јун 2002. / [превод на енглески Милица Шевкушић, Жељко Станимировић ; карте Мирела Бутирић, Злата Јарић] = Project Protection of Natural and Cultural Heritage in Metohija : final report : July 2001 - June 2002/ [translated by Milica Ševkušić and Željko Stanimirović; maps Mirela Butirić, Zlata Jarić]. - Београд : MNEMOSYNE - Центар за очување наслеђа Косова и Метохије - Belgrade : MNEMOSYNE - Centre for Protection of Heritage of Kosovo and Metohija, 2003 (Београд : Дизајн студио Поповић = Belgrade : Dizajn Studio Popović). - 428 стр. : илустр. ; 24 цм
Упор. текст на срп. и енгл. језику. - Стр. 7-16: Увод / Мирјана Менковић ; Introduction / Mirjana Menković. - Библиографија уз текст. - Регистар
ISBN 86-84431-00-6

1. Уп. ств. насл.

а) Природа - Заштита . Косово и Метохија б) Споменици културе - Заштита - Косово и Метохија ц) Споменици културе - Уништавање - Косово и Метохија - 1999-2002
COBISS. SR - ID 104667660

ACKNOWLEDGEMENTS

We wish to express grateful and public acknowledgements to those who helped the realization of the Project: the Italian mission ARCOBALENO and NGO INTERSOS, Rome, the UNMIK Administration in Peć and KFOR, especially its Italian, German and Austrian units, who protected us during field research.

We would also like to thank to our hosts, the sisterhood of the monastery of the Patriarchate of Peć and the brotherhood of the monastery of Dečani, whose support was very important to us.

We express our gratitude to all the people living dispersed in Serbian enclaves of Metohija: Crkolez, Goraždevac, Banja Rudnička, Prizren, Orahovac, Sredačka and Sirinička Župa, and, above all, to those living in Velika Hoča, for their kindness and willingness to support the realization of the Project.

During past four years, Mnemosyne Centre was supported by state institutions, as well as by the Ethnographic Museum in Belgrade and the Museum in Priština (its seat has been removed), to which we express our gratitude once again.

MNEMOSYNE Centre

ЗАХВАЛНОСТ

Велику и јавну захвалност у реализацији Пројекта изражавамо италијанској мисији ARCOBALENO и NVO INTERSOS из Рима, Администрацији UNMIK-а из Пећи и KFOR-у, посебно италијанским, немачким и аустријским војним снамама које су нас обезбеђивале током рада на терену.

Наша посебна захвалност упућена је сестринству манастира Пећке патријаршије и браћинству манастира Дечана, који су нас примили и чија је подршка била драгоценост.

Захвалност изражавамо и свим људима разасућим по српским енклавама у Метохији - у Црколезу, Гораждевцу, Бањи Рудничкој, Призрену, Ораховцу, Средачкој и Сиринићкој жупи и, посебно, Великој Хочи - који су прошеклих месеци показали велико разумевање и spremност да помоћу у реализацији овог Пројекта.

Подршку Центру Mnemosyne у прошекле четвори године пружале су државне институције, као и Етнографски музеј у Београду и Музеј у Приштини (са измењеним седиштем) - на чему се, још једном, најлепше захваљујемо.

Центар MNEMOSYNE

CONTENTS

САДРЖАЈ

Introduction	7
Увод	
Protected Natural Property	17
Заштићена природна добра	
National Park Prokletije	19
Национални парк Проклетије	
National Park Šar-planina	26
Национални парк Шар-планина	
Protected Surroundings of Dečani Monastery	35
Заштићена околина манастира Дечана	
Protected Surroundings of Peška Patrijaršija Monastery	38
Заштићена околина манастира Пећка Патријаршија	
Velika Noća	41
Велика Хоча	
Other Protected Natural Property	46
Остала заштићена природна добра	
Preserved Cultural Property	61
Сачувана културна добра	
Municipality of Dečani	63
Општина Дечани	
Municipality of Đakovica	81
Општина Ђаковица	
Municipality of Istok	87
Општина Исток	
Municipality of Klina	95
Општина Клина	
Municipality of Oraovac	103
Општина Ораховац	
Municipality of Peć	161
Општина Пећ	
Municipality of Prizren	183
Општина Призрен	
Municipality of Srbica	241
Општина Србица	
Municipality of Štrpce	249
Општина Штрпце	
Municipality of Uroševac	283
Општина Урошевац	
Damaged and Destroyed Cultural Property	285
Оштећена и уништена културна добра	
Municipality of Dečani	287
Општина Дечани	
Municipality of Đakovica	305
Општина Ђаковица	
Municipality of Istok	307
Општина Исток	
Municipality of Klina	311
Општина Клина	
Municipality of Mališevo	323
Општина Малишево	
Municipality of Oraovac	329
Општина Ораховац	
Municipality of Peć	333
Општина Пећ	
Municipality of Prizren	343
Општина Призрен	
Municipality of Suva Reka	355
Општина Сува Река	
Municipality of Uroševac	367
Општина Урошевац	
Conclusion	369
Завршна разматрања	
Index	420
Регистар	

У В О Д | INTRODUCTION

The Project of *Urgent Protection of Cultural and Natural Heritage in Metohija* is a result of joint efforts of Yugoslav and Italian experts to draw the attention of local and international community to the alarming condition of heritage in Kosovo and Metohija, and to provide conditions for protection, preservation and revitalization of destroyed, damaged and endangered cultural and natural property in this part of Europe, which would be in accordance with the international conventions and standards.

The Objective of the Project is assessment of condition of cultural and natural property, recognition of perceptible modes of degradation, damage and destruction, as well as the consequences of inefficacy of conservation service, definition of recommended measures of urgent and long-term protection, and, in accordance with this, consideration of the opportunities to carry out proposed actions and improve the condition of the property. *Working out of priority list* and draft projects dealing with protection, preservation and revitalization of priority cultural and natural values is also *the objective of the Project*.

Field research of the team of experts composed of architects, art historians, paintings conservators, ethnologists, experts in the field of conservation of natural resources and photographers, gave the insight into condition of 127 categorized, protected and recognized cultural monuments of Orthodox Christian and Islamic sacral architecture, vernacular architecture, as well as accessible natural property in Metochian municipalities of Dečani, Đakovica, Istok, Klina, Mališevo, Orahovac, Peć, Prizren, Srbica, Suva Reka, Štrpce and Uroševac. During field research in the municipality of Uroševac, Mnemosyne Centre expert team entered the territory of Kosovo.

(Note: The term Kosovo is used in the geographical sense, designating the eastern part of Kosovo and Metohija basin, and not as a name for the part of the territory of the Republic of Serbia under the United Nations civil and military interim administration).

Of the total number of surveyed monuments, 87 has been preserved: 29 belonging to the first category, 24 to the third, and 34 belonging to the category of recognized heritage. Among 40 destroyed or devastated monuments, 13 belong to the cultural heritage of the first category – these are the churches from the 13th century or the period between the 14th and 16th centuries, 17 to the third, and 10 to the category of recognized heritage. All the devastated monuments of Christian origin were damaged or, more often destroyed, after the arrival of United Nations civil and military forces to Kosovo and Metohija in June 1999.

The **Project was realized** by coordinated work of Yugoslav experts from seven conservation institutions from the territory of the Republic of Serbia: Institute for the

Пројекат Ургентне заштите културној и природној наслеђа у Метохији резултат је настојања југословенских и италијанских стручњака да се скрене пажња међународној и домаћој јавности на алармантно стање баштине на Косову и Метохији и да се створе основни предуслови за заштиту, очување и ревитализацију порушених, оштећених и угрожених културних и природних вредности овог дела Европе, а у складу са важећим међународним конвенцијама и стандардима.

Циљ Пројекта је утврђивање стања културних и природних добара, евидентирање видљивих облика деградације, оштећења и уништења као и последица које су резултат одсуства ефикасне службе заштите, дефинисање предлога мера ургентне и дугорочне заштите и, у складу са тим, разматрање могућности спровођења датих мера и унапређења статуса добара. Циљ Пројекта је и израда *листe приоритетних* и конкретних предлога пројеката заштите, очувања и ревитализације приоритетних културних и природних вредности.

Радам на терену стручне екипе састављене од архитеката, историчара уметности, сликара-конзерватора, етнолога, стручњака у области заштите природе и фотографа, направиле су увид у стање 127 категорисаних, заштићених и евидентираних културних добара православно-хришћанске и исламске сакралне архитектуре, народног градитељства, као и доступних природних добара у метохијским општинама Дечани, Ђаковица, Исток, Клина, Малишево, Ораховац, Пећ, Призрен, Србица, Сува Река, Штрпце и Урошевац. Радам на терену општине Урошевац, стручне екипе Центра MNEMOSYNE ушле су и на подручје Косова.

(Напомена: термин Косово се користи у географском смислу, као источни део косовско-метохијској басена, а не као назив за део територије Републике Србије под привременом управом цивилних и војних снага UN).

Од укупног броја обрађених културних добара, 87 је сачуваних, и то - 29 у првој категорији, 24 у трећој и 34 евидентирана. Порушених и девастираних је 40 - од тога је 13 споменичко наслеђе прве категорије, што значи црквене грађевине из периода XIII, XIV-XVI века, 17 треће категорије и 10 евидентираних културних добара. Све споменичко наслеђе хришћанске провенијенције оштећено је или, чешће, уништено од јула месеца 1999. године, након доласка војних и цивилних снага UN на простор Косова и Метохије.

Реализација Пројекта остварена је координираном сарадњом југословенских

Protection of Cultural Monuments of Serbia in Belgrade, Regional Institutes in Novi Sad and Priština (its seat has been removed), Institute for Protection of Nature of Serbia, Institute for the Protection of Cultural Monuments of the City of Novi Sad and institutes from Subotica and Niš, and the Italian experts from the Istituto Centrale di Restauro (Central Institute for Conservation) in Rome; by cooperation with the Serbian Orthodox Church, especially with the Diocese of Raška and Prizren; by partnership and support of the Italian Nongovernmental Organization INTERSOS, and, finally, due to help and support of the UNMIK Administration in Peć and Italian, Spanish, Austrian, German and the United States representatives of military forces in Kosovo and Metohija.

Financial support for the project was provided by the Italian mission ARCOBALENO.

Mnemosyne Centre researchers engaged in the Project of *Urgent Protection of Heritage in Metohija*

Team coordinators:

Milka Čanak-Medić, PhD, architect, consultant, Institute for the Protection of Cultural Monuments of Serbia, Belgrade; retired;

Branka Kulić, MA, art historian, Director of the Gallery of the Matica srpska, Novi Sad;

Donka Stančić, art historian, consultant, Director of the Institute for the Protection of Cultural Monuments of the City of Novi Sad;

Dejan Radovanović, art historian, senior researcher, Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments, Novi Sad;

Ilja Protić, architect, senior researcher, Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments, Novi Sad;

Zlata Jarić, architect, consultant, Institute for Protection of Nature of Serbia, retired.

Italian experts, contributors to the Project:

Carlo Giantomassi, conservation professional, Istituto Centrale di Restauro (Central Institute for Conservation), Rome;

Donatella Zari, conservation professional, Istituto Centrale di Restauro (Central Institute for Conservation), Rome;

Flavio Trinca, architect, STUDIO SESTE-sistemi e servizi per il territorio.

The other Yugoslav experts engaged in the Project: *Miroslav Stanojlović, MA, paintings conservator, Božidar Krstanović, ethnologist conservator, consultant,*

стручњака из седам установа заштите са простора Републике Србије - Републичког завода за заштиту споменика културе из Београда, Покрајинских завода из Новог Сада и Приштине (са измештеним седиштем), Завода за заштиту природе Србије, Градског завода за заштиту споменика културе из Новог Сада и завода из Суботице и Ниша - са италијанским стручњацима Централног Института за Рестаурацију из Рима, затим кроз сарадњу са Српском православном црквом, посебно Рашко-призренском епархијом, партнерским односом и уз подршку италијанске NVO INTERSOS и коначно, уз подршку и помоћ Администрације UNMIK-а у Пећи и италијанских, шпанских, аустријских, немачких и америчких представника војних снага на простору Косова и Метохије.

Финансијску подршку Пројекта обезбедила је италијанска мисија ARCOBALENO.

Стручни сарадници Центра MNEMOSYNE на Пројекту *Ургентне заштите наслеђа у Метохији*

Руководиоци тимова:

др Милка Чанак-Медић, архитекта, научни саветник, Републички завод за заштиту споменика културе у Београду, у пензији;

мр Бранка Кулић, историчар уметности, управник Галерије матице српске у Новом Саду;

Донка Станчић, историчар уметности, саветник, директор Градског завода за заштиту споменика културе у Новом Саду;

Дејан Радовановић, историчар уметности, виши стручни сарадник, Покрајински завод за заштиту споменика културе у Новом Саду;

Илија Пројић, архитекта, виши стручни сарадник, Покрајински завод за заштиту споменика културе у Новом Саду;

Златица Јарић, архитекта, саветник, Завод за заштиту природе Србије, у пензији.

Италијански стручњаци, сарадници на Пројекту:

Карло Ђантомази, конзерватор, Istituto Centrale di Restauro, Рим;
Донатела Цари, конзерватор, Istituto Centrale di Restauro, Рим;
Флавио Тринка, архитекта, STUDIO SESTE - sistemi e servizi per il territorio.

Остали југословенски стручњаци, сарадници на Пројекту:

мр Мирослав Станојловић, сликар-конзерватор, Бојидар Крстановић, етнолог-конзерватор, саветник,
Републички завод за заштиту споменика културе у Београду;

Institute for the Protection of Cultural Monuments of Serbia, Belgrade;

Mirjana Đekić, MA, ethnologist conservator, consultant,
Siniša Zeković, restorer,
Miroslav Zakić, preparator,
Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments, Novi Sad;

Lidija Amidžić, PhD, biologist, director in charge,
Institute for Protection of Nature of Serbia

Milosav Lukić, architectural technician,
Filip Gorgiev, paintings conservator,
Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments, Priština;

Grozdana Mikitišin, senior architectural technician,
Institute for the Protection of Cultural Monuments of the City of Novi Sad

Željko Vukelić, photographer,
Municipal Institute for the Protection of Cultural Monuments, Subotica;

Toni Čerškov, archaeologist,
Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments, Niš;

Aljoša Ivančev, photographer.

The team of experts lead by **Milka Čanak-Medić, PhD:**
Mirjana Đekić, MA, Miroslav Stanojlović, MA, Filip Gorgiev, Željko Vukelić.

In July 2001, the team was engaged in the field research of the monasteries of the Patriarchate of Peć and Dečani, and the churches in Belo Polje and Goraždevac.

The team of experts lead by **Branka Kulić, MA:**
Siniša Zeković, Milosav Lukić, Toni Čerškov.
In July 2001, the team was engaged in the field research of the monuments in the municipalities of Istok and Srbica.

мр Мирјана Ђекић, етнолог-конзерватор, саветник,
Синиша Зековић, конзерватор-рестауратор,
Мирослав Закић, конзерватор-препаратор,
Покрајински завод за заштитију сјоменика културе у Новом Сагу;
др Лидија Амиџић, биолог, вршилац дужности директора,
Завод за заштитију природе Србије;
Милосав Лукић, архитектонски техничар,
Филип Горгиев, сликар-конзерватор,
Покрајински завод за заштитију сјоменика културе из Приштинине;
Гроздана Микитишин, виши архитектонски техничар,
Градски завод за заштитију сјоменика културе у Новом Сагу;
Жељко Вукелић, фотограф,
Међуопштински завод за заштитију сјоменика културе у Суботици;
Тони Чершков, археолог,
Регионални завод за заштитију сјоменика културе у Нишу;
Аљоша Иванчев, фотограф.

Др Милка Чанак-Медић водила је следећи тим стручњака:

мр Мирјана Ђекић, мр Мирослав Станојловић, Филип Горгиев, Жељко Вукелић.

Тим је током јула 2001. на терену обрадио Пећку патријаршију, манастир Дечане, цркву у Белом Пољу и цркве у Гораждевцу.

Мр Бранка Кулић водила је следећи тим стручњака:

Синиша Зековић, Милосав Лукић, Тони Чершков. Тим је током јула 2001. на терену обрадио споменике у општинама Исток и Србца.

The team of experts lead by **Ilija Protić**:

Dejan Radovanović, Miroslav Zakić, Milosav Lukić, Toni Čerškov.

In July 2001, the team was engaged in the field research of the monuments in the municipalities of Klina and Mališevo.

The team of experts lead by **Dejan Radovanović**:

Mirjana Đekić, MA, Zlata Jarić, Ilija Protić, Milosav Zakić, Aljoša Ivančev, Toni Čerškov.

In July and October 2001, the team was engaged in the field research of the monuments in the municipalities of Orahovac, Prizren (including Sredačka Župa), Suva Reka, Štrpce (partly), and Uroševac.

The team of experts lead by **Donka Stančić**:

Lidija Amidžić, PhD, Božidar Krstanović, Grozdana Mikitišin, Željko Vukelić.

In October 2001, the team was engaged in the field research of the monuments in Orahovac and Sirinička Župa (the municipality of Štrpce).

The text of the chapter dealing with the natural property was adopted from the report of Lidija Amidžić, PhD and Zlata Jarić by Vojislav Vasić, PhD.

The organization of the field research was entrusted to Mirjana Menković and Branko V. Jokić, representatives of the MNEMOSYNE Centre.

Italian experts worked on their part of the project during 2001 and in the first half of 2002 - by the end of June.

In the *Urgent Protection Project*, MNEMOSYNE Centre offered a *feasible operative plan of field research*. Yugoslav experts, working under military protection, made the survey of Christian heritage, while the Italians researched monuments of Islamic architecture. The work of all the experts engaged in the project was based on elaborated methodology and precisely defined pre-set criteria for information gathering and their processing.

The part of the Report on the condition of the monuments and objects done by the Italian experts was presented in tabular form and incorporated in the Conclusion.

Field research was accompanied by certain obstacles resulting from movement restrictions and problems concerning the safety of Yugoslav experts. Condition assessment of the protected natural areas under the first degree of protection could not be carried out since the researchers didn't get adequate military protection. All the assessments are the result of brief expertise and short visits to the accessible protected objects, or the analysis of the existing and recently obtained photo-documentation. Since the custodians of the protected property are subject to movement restriction (which is particularly the case when natural property is concerned), it has often been difficult to get the right and accurate information.

The **List of natural heritage** encompassed by this Report was based on the official lists of the Institute for Protection of Nature of Serbia in Belgrade. All the

Илија Протић водио је следећи тим стручњака:

Дејан Радовановић, Мирослав Закић, Милосав Лукић, Тони Чершков.

Тим је током јула 2001. на терену обрадио споменике у општинама Клина и Малишево.

Дејан Радовановић водио је следећи тим стручњака:

мр Мирјана Ђекић, Злата Јарић, Илија Протић, Мирослав Закић, Аљоша Иванчев, Тони Чершков. Тим је током јула и октобра месеца 2001. на терену обрадио споменике у општинама Ораховац, Призрен (са Средачком жупом), Сува Река, Штрпце (делимично) и Урошевац.

Донка Станчић водила је следећи тим стручњака:

др Лидија Амићић, Божидар Крстановић, Гроздана Микитишин, Жељко Вукелић.

Тим је током октобра 2001. на терену обрадио споменике у месту Ораховцу и Сириничкој жупи (општина Штрпце).

Одељак о заштићеним природним добрима обрадио је др Војислав Васић на основу извештаја др Лидије Амићић и Злате Јарић.

Реализацију пројекта на терену обезбеђивали су представници Центра MNEMOSYNE Мирјана Менковић и Бранко В. Јокић.

Италијански стручњаци су свој део посла обавили током 2001. и до краја јуна 2002. године.

Пројектом *Ургентне заштите* Центар MNEMOSYNE је понудио *реалан оперативни план деловања на терену*. Југословенски стручњаци су под заштитом војних снага направили увид у хришћанско наслеђе, а италијански у исламску архитектонску баштину. Рад свих ангажованих стручњака био је базиран на разрађеној методологији и на унапред утврђеним критеријумима прикупљања и обраде података.

Део Извештаја о стању споменика и објеката који су израдили италијански стручњаци дат је у виду табела и као такав инкорпориран у Завршна разматрања.

Током рада стручних екипа на терену, а као последица забране кретања и изузетно тешких безбедоносних услова за југословенске стручњаке, појавила су се и одређена ограничења. Процена стања заштићених природних подручја првог степена заштите није вршена, јер теренска екипа није добила адекватну заштиту од стране надлежних снага реда. Све процене су обављене на основу кратког експертског увида и брзих посета приступачним заштићеним објектима, односно увидом у постојећу и ново прибављену фото-документацију. Често се до сигурних и прецизних података није могло доћи, јер и надзорници заштићених добара имају ограничено

documentation used in research belongs to this institution. Special attention was paid to the protected environment of two exquisite monuments, the monasteries of the Patriarchate of Peć and Dečani, as well as to the national parks of Šara and Prokletije.

The List of cultural property encompassed by this Report was based on two official documents of the Republic of Serbia:

- *Registered Immovable Cultural Property*, current as of 31 December 1994, Republic of Serbia, Statistical Office of the Republic of Serbia, Bulletin 372, Belgrade 1995, and
- *Monuments of Kosovo and Metohija*, Institute for the Protection of Cultural Monuments of Serbia, Belgrade 2002.

The list includes all the monuments from the first category, a selection from the third (made after the existing documentation), and accessible property categorized as recognized heritage. The expert teams couldn't inspect two monuments of the first category: the church of St Nicholas, 16th century, in Sićevo, the municipality of Klina, and the church of St George, 16th century, in Sredska, municipality of Prizren. Since the church of St Nicholas was on the private property, we have good reason to believe that it was demolished in such an extent that its remains couldn't be detected in the landscape. The access to the church of St George in Sredska, which has, however, been preserved, was forbidden because some unexploded mines might be left over at the site. The fear of unexploded mines was the reason why the expert team didn't get the permission to inspect thoroughly the interior of the chapels in the church of the Holy Virgin of Ljeviška in Prizren, one of the most significant medieval Christian monuments in Kosovo and Metohija.

кретање (то се посебно односи на природна добра).

Листа природних добара обухваћених овим Извештајем израђена је на основу званичне листе Завода за заштиту природе Србије из Београда и сва коришћена документација потиче из ове институције. Посебна пажња посвећена је заштићеној околини два изузетна споменика, Пећке патријаршије и Дечана, као и националним парковима, Шара и Проклетије.

Листа културних добара обухваћених овим Извештајем израђена је на основу два званична документа Републике Србије:

- *Непокретна рејисирована културна добра*, стање 31. 12 1994. године, Република Србија, Републички завод за статистику, БИЛТЕН 372, Београд 1995, и
- *Споменичка баштина Косова и Метохије*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд 2002.

На листи су се наша сва културна добра прве категорије, избор из треће (извршен на основу постојеће документације) и доступна евидентирана добра. Само два споменика прве категорије нису била доступна стручним екипама. То су: црква Св. Николе, XVI век, Сићево, општина Клина, и црква Св. Ђорђа, XVI век, Сredsка, општина Призрен. Како је црква Св. Николе била смештена на приватном поседу, реално је претпоставити да је уништена до неразазнатљивости у односу на околину у којој се налазила, а до цркве Св. Ђорђа у Срдеској стручним екипама није било дозвољено да приђу због заосталих мина. Црква је иначе сачувана. Страх од заосталих мина је такође разлог зашто екипи стручњака није било дозвољено да детаљно прегледају унутрашњост капела у цркви

A few items were added to the list of recognized property due to suggestions of the Italian experts. The inclusion of three monuments of Islamic sacral architecture, the mosque in Dečani, Mula Jusuph's mosque in Đakovica and Kukli bay's mosque in Prizren, into the list of recognized heritage, suggested by the Italian experts, was the result of mutual appreciation of Yugoslav and Italian researchers. These suggestions are subject to verification by the official conservation institutions.

For the part of the Report referring to cultural property following documentation was used:

- the documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments of Serbia in Belgrade,
- the documentation of the Serbian Academy of Arts and Sciences' Board for Kosovo and Metohija,
- published works,
- private funds.

The *Contents* of the Report, divided into four separate chapters – PROTECTED NATURAL PROPERTY, PRESERVED CULTURAL PROPERTY, DAMAGED AND DESTROYED CULTURAL PROPERTY AND THE CONCLUSION – gives the necessary information about the owner and the elementary cultural and historical data for each monument; a summarized survey of protection measures undertaken by 1999 and, where it was possible, in the following period; available documentation, basic reference bibliography and the assessment of the *c o n d i t i o n* of cultural (and natural) property or the area at the moment of inspection. Recommended measures of urgent and long-term protection, and the list of priorities with the summary of the draft project are given in the *Conclusion*.

Presented material has been arranged in the order of the Latin alphabet - it refers particularly to the section dealing with cultural heritage. We assumed that the Report should be articulate and clear to the English speaking experts and motivated readers. This is the explanation of inconsequence in the order of presentation that can be noticed in the Cyrillic text.

Cultural property belonging to certain municipality is arranged in alphabetical order, as well as the municipalities: DEČANI, ĐAKOVICA, ISTOK, KLINA, MALIŠEVO, ORAHOVAC, PEĆ, PRIZREN, SRBICA, SUVA REKA, ŠTRPCE, UROŠEVAC. The order of the monuments within a single municipality depends on their category (the 1st, the 3rd, recognized heritage). In cases where several monuments of the same category appear, they are arranged in alphabetical order.

Considerably long period of time preceding the *release of this publication*, in which the project has been realized (one should keep in mind that it has been the first

Богородице Љевишке у Призрену, једном од монументалних хришћанских средњовековних споменика на простору Косова и Метохије.

Листа евидентираних културних добара проширена је и предлозима које су дали италијански стручњаци. Као израз високог стручног поверења, које је постојало између југословенских и италијанских стручњака, прихваћен је предлог италијанских стручњака да се у Извештај уврсте и три евидентирана исламска сакрална објекта: џамија у Дечанима, Мула Јусуф џамија у Ђаковици и Кукли-бегова џамија у Призрену. Предлози подлежу верификацији надлежних институција заштите.

За израду дела Извештаја који се односи на културна добра коришћена је и следећа документација:

- *Републичкој завода за заштитију споменика културе у Београду,*
- *Одбора за Косово Српске академије наука и уметности (САНУ),*
- *објављени радови,*
- *приватни фондови.*

Садржај Извештаја у четири посебна одељка - ЗАШТИЂЕНА ПРИРОДНА ДОБРА, САЧУВАНА КУЛТУРНА ДОБРА, ОШТЕЂЕНА И УНИШТЕНА КУЛТУРНА ДОБРА и ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА - даје основне власничке и културно-историјске податке о сваком добру, сажет преглед предузиманих мера заштите до 1999 - и у каснијем периоду ако су постојали услови - расположиву документацију, основне библиографске јединице и *с т а њ е* културног (природног) добра или подручја у моменту увида. *Завршна разматрања* дају и предлоге мера ургентне и дугорочне заштите, као и листу приоритета са кратким предлогом садржаја пројеката.

Редослед излагања материјала, посебно у одељку о културним добрима, прилагођен је абецеди - сматрали смо да Извештај треба да буде јасан и читак стручној и заинтересованој публици енглеског говорног подручја. Отуда долазе и мала неслагања у редоследу излагања која се појављују у ћириличном тексту.

Културна добра по општинама представљена су по абецедном реду, као и општине: ДЕЧАНИ, ЂАКОВИЦА, ИСТОК, КЛИНА, МАЛИШЕВО, ОРАХОВАЦ, ПЕЋ, ПРИЗРЕН, СРБИЦА, СУВА РЕКА, ШТРПЦЕ и УРОШЕВАЦ. У оквиру општина по *кашејоријама* (I, III, евидентирано), а у случају где има више културних добара у истој категорији, опет по абецеди.

До изласка ове публикације релативно дуг период реализације Пројекта (треба имати на уму

international project undertaken by Yugoslav experts since the arrival of the UN mission in Kosovo and Metohija), Mnemosyne Centre experts used for repeated visits to the monuments in order to improve the Project to a maximum degree. It is particularly true when Velika Hoča is concerned: Mnemosyne Centre experts registered eight objects of vernacular architecture. For these newly recognized objects, integral projects of the present condition were made. These projects are in accordance with the actual legislation of the Republic of Serbia.

This publication and technical and photo-documentation including 3500 photographs and over 1500 slides are not the only results of the Project of *Urgent Protection of Heritage in Metohija*. Four actual draft projects for three monuments and one for an area of ambient, cultural and historical interest, Velika Hoča, should also be mentioned.

This publication is accompanied by a CD-ROM, made owing to financial support of the Coordination Centre of Federal Republic of Yugoslavia and Republic of Serbia for Kosovo and Metohija. Along with the report, CD-ROM includes numerous photographs, and, which is to our opinion extremely important, a brief *catalogue* of all the movable cultural property from the destroyed churches throughout Metohija that the experts of Mnemosyne Centre found stored in the Patriarchate of Peć and the chapel of St Tryphon in Velika Hoča. Scattered and devastated cultural heritage was gathered by monks and priests of the Diocese of Raška and Prizren and the Metropolitanate of Montenegro and the Littoral during 1999 and 2000. Mnemosyne expert teams also protected, as much as possible, some of the icons and iconostases that had been left over. All other movable property found in the preserved churches in Velika Hoča, Orahovac, Prizren, Sredačka and Sirinička Župa was for the most part registered and catalogued. In order to secure the best possible and professional protection of the heritage,

да се ради о првом међународном пројекту који су водили југословенски стручњаци од доласка мисије UN на простор Косова и Метохије), Центар MNEMOSYNE је искористио за читав низ нових одлазака на терен, ради максималног унапређења Пројекта. То се посебно односи на Велику Хочу, у којој су стручњаци Центра MNEMOSYNE евидентирали још осам објеката традиционалног градитељства. За евидентиране објекте израђени су комплетни пројекти постојећег стања, а у складу са важећим законодавством Републике Србије.

Резултати Пројекта *Ургентне заштите наслеђа у Метохији*, тако, нису само ова публикација, већ и техничка и фото-документација која броји око 3500 фотографија и преко 1500 слајдова, и на основу које су израђена четири конкретна предлога пројеката - за три споменика и једну амбијенталну културно-историјску целину, Велику Хочу.

Ову публикацију прати и CD-ROM чију израду је финансијски подржао Координациони центар Савезне Републике Југославије и Републике Србије за Косово и Метохију. На CD-ROM-у је поред Извештаја дат већи избор колор фотографија, као и - што сматрамо необично важним - кратка *каталожка обрада* свих покретних културних добара из разрушених цркава широм Метохије које су стручњаци Центра MNEMOSYNE затекли похрањене у Пећкој патријаршији и капели Св. Трифуна у Великој Хочи. Растурено и девастирано културно благо сакупили су монаси и свештеници Рашко-призренске епархије и Црногорско-приморске митрополије током 1999. и 2000. године. Стручни тимови Центра MNEMOSYNE, у мери у којој је то било изводљиво, такође су заштитили неке од заосталих икона и иконостаса. Сав остали покретни материјал затечен по очуваним црквама у Великој Хочи, Ораховцу, Призрену, Средачкој и Сиринићкој жупи у највећој мери је пописан и обрађен. Центар MNEMOSYNE ће током 2003.

Mnemosyne Centre would proceed, in the course of 2003, with cataloguing of the material and publishing of special publications in the extent it is possible to work out.

The release of the Report was preceded by a presentation of a part of the Project and lectures given in Belgrade, Novi Sad, Podgorica and Kruševac, organized by Mnemosyne Centre in the period between February and June 2002. Mnemosyne Centre also presented its work on a web site www.mnemosyne.org.yu

In the period preceding the release of the publication, representatives of the Mnemosyne Centre on several occasions had the opportunity to point to the pressing issue of the cultural heritage in Kosovo and Metohija at the international conferences and seminars.

We will mention only the most important of them: Conference on Cultural Heritage and Education in the Southeastern Europe, Tokyo 2001; Cultural Heritage of Kosovo and Metohija, High School of Pisa, Pisa 2001; Conference of the European Regions, Timisoara 2001; General Assembly of EUROPA NOSTRA, with a special section dealing with the activities of NGO in the Southeastern Europe, Dubrovnik 2002.

Mnemosyne Centre presented its work to several international organizations relevant in the field of heritage protection, made some important contacts and initiated some of the most important donations to the cultural institutions and for protection of heritage in the territory of the Republic of Serbia realized in the preceding period.

* * *

Brief condition assessment of natural and cultural property of Metohija, though accompanied by restrictions, clearly showed the following characteristics of the state of protection of natural and cultural values:

- Numerous natural and cultural monuments, which epitomize the highest values of the European and national heritage, can be found on the territory of Metohija.
- With a few exceptions, managers and custodians of recognized and protected natural and cultural property are obstructed in doing their job. For the most part of the objects, subjects of protection are suspended by the introduction of public management, i.e. no protection is provided. Even in cases where the Serbian Orthodox Church, acts as a curator, contacts with the institutions in charge are so reduced that the effects of curatorship are negligible.
- In addition to the above-mentioned problems, recommended regimes of protection are not being carried out, measures of protection are not put into

године наставити, сходно својим могућностима, са обрадом материјала и издавањем посебних публикација, а у циљу најбоље и професионалне заштите наслеђа.

Центар MNEMOSYNE до појаве Извештаја, током фебруара-јуна 2002. године, организовао је и презентацију дела Пројекта и стручна предавања у Београду, Новом Саду, Подгорици и Крушевцу и поставио web site - www.mnemosyne.org.yu

Представници Центра MNEMOSYNE су такође у периоду до изласка ове публикације у више наврата били у прилици да на међународним конференцијама и семинарима са темом заштите и едукације у Југоисточној Европи, отворе и покрену горуће питање културног наслеђа на простору Косова и Метохије.

Помињемо најважније: Конференција о културном наслеђу и едукацији у Југоисточној Европи, Токио 2001, Културно наслеђе Косова и Метохије, Висока школа у Пизи, Пиза 2001, Конференција европских региона, Темишвар 2001, Редовна Скупштина EUROPA NOSTRA-е, са посебним делом посвећеним раду НВО на простору Југоисточне Европе, Дубровник 2002.

Центар MNEMOSYNE је са својим радом упознао и релевантне међународне организације за заштиту наслеђа, остварио значајне контакте и у протеклом периоду био иницијатор неких од најзначајнијих донација за установе културе и заштиту наслеђа на подручју Републике Србије.

* * *

Брза процена стања природних и културних вредности Метохије, иако изведена уз ограничења, јасно је показала следеће опште одлике стања заштите природних и културних вредности:

- На територији Метохије налази се велики број природних и културних добара која представљају врхунске вредности европског и националног наслеђа.
- Управљачи и стараоци проглашених и заштићених природних и културних добара, сем неких изузетака, онемогућени су у вршењу своје функције. За већину објеката субјекти заштите су суспендовани праксом јавне управе, односно, заштита се не врши. И тамо где је старалац Српска православна црква, контакти са стручним службама су редуковани, тако да су ефекти старања симболични.
- Сходно претходном, прописани режими заштите се не спроводе, мере заштите се не примењују, стручни и надзорни персонални капацитети су редуковани или поништени, нема планова заштите, нема

effect, trained and supervisory personnel was reduced or eliminated, there are no protection plans, no control of the higher rank institutions (the institutes, secretariats and ministries) is being performed.

- The extent of destruction of cultural property is unprecedented in modern European history.
- With the exception of a narrow zone around a few orthodox christian sacral objects protected by the KFOR units, cultural property is still being vandalized; it has been carried on with the illegal use of natural resources in protected objects.
- It is still very difficult or impossible to assess the damages of natural property in a wider area.
- We would like to point out protection and conservation of the *remains of fresco decoration* as a very difficult and delicate problem. Remains of fresco decoration, which need urgent protection, can be found in the churches in Rečani, Đurakovac, Mlečane, Dobra Voda, Mušutište, Dolac, Čabici, Popovljane and Gornje Nerodimlje.
- Protection of *movable property*, parts of iconostases, icons, liturgical books and eucharistic vessels is a very complicated problem when the protection of cultural heritage in Kosovo and Metohija is concerned.
- The same can be said of the objects of *vernacular architecture*. On one hand the reconstruction of the *residential towers, kullas*, has already begun, on the other the monuments of vernacular architecture in Serbian enclaves are left without any conservators' supervision.
- *Complexes of the old urban nuclei* usually get special treatment and are assigned special significance for the culture in this part of Europe.

контроле виших институција (завода, секретаријата, министарстава).

- Степен уништења културних добара је незампаћен у новијој европској историји.
- Вандализам над културним добрима, као и бесправно коришћење природних ресурса у заштићеним објектима продужава се, осим у уској зони око малобројних хришћанско-православних сакралних објеката које обезбеђују припадници KFOR-а.
- Оштећења на природним добрима још увек је тешко, или немогуће процењивати на ширем простору.
- Посебну пажњу скрећемо на заштиту и конзервацију *осицајшака живописа*, као изузетно тежак и осетљив проблем. У рушевинама црква у Речанима, Ђураковцу, Млечанима, Доброј Води, Мушутшту, Долцу, Чабићима, Поповљанима, Горњем Неродимљу, постоје остаци живописа које је неопходно хитно заштити.
- Заштита *икрејиној материјала* - делова иконостаса, икона, богослужбених књига и сасуда - представља посебан проблем у заштити културног наслеђа на Косову и Метохији.
- Исто се односи и на објекте *традиционалној традицијелства*. Док је реконструкција кула већ отпочела, заостали примерци народног градитељства у српским енклавама су без икаквог конзерваторског надзора.
- Посебан третман и значај за културу овог дела европског тла имају *комплекс старијих градских језгара*. Међутим, комплекс Поткаљаје у Призрену у новонасталим приликама губи свој препознатљив изглед.
- Услед тешке безбедоносне ситуације

However, the fortress of Potkaljaja in Prizren is losing its recognizable appearance.

- Due to difficult security situation, it is impossible to monitor the changes of condition of natural and cultural property, and to undertake adequate measures in order to prevent negative processes or to diminish the effects of deterioration.
- It is necessary to secure political conditions for the reinstatement of public conservation service in its entirety – by reconstruction of institutions, by making the representatives of the authorities aware of priority significance of protection, preservation and revitalization of heritage, as well as by making the atmosphere of tolerance among the population.

In entirely changed system of heritage protection in Kosovo and Metohija after 1999, and drastically worsened conditions of life of Serbian and non-Albanian population, Mnymosyne Centre initiated and has been patiently and persistently working on activation of all the mechanisms of heritage protection in Kosovo and Metohija in accordance with the international and state legislation. Suggested model of cooperation and work based on professional principles and international standards, provided conditions for the realization of the Project of *Urgent Protection of Heritage in Metohija*.

We believe that this paved the way to a programme of long-term protection of heritage in Kosovo and Metohija and contributed to subsistence of some of the highest values of the European civilization and culture.

Mirjana Menković
Belgrade, January 2003

немогуће је пратити промене стања природних и културних добара и предузимати одговарајуће мере за предупредњење негативних процеса и ублажавање последица.

- Неопходно је створити политичке услове за обнову целокупне јавне службе заштите - реконструкцијом институција, подизањем свести носилаца одлучивања о приоритетном значају заштите, очувања и ревитализације наслеђа, као и стварањем повољније климе међу становништвом.

У потпуно измењеном систему заштите наслеђа на Косову и Метохији након 1999, као и драстично погоршаним условима живота српског народа и неалбанских заједница, Центар MNEMOSYNE је покренуо, стрпљиво и истрајно радио и ради на активирању свих механизма заштите наслеђа на Косову и Метохији, а у складу са међународним и државним регулативама. Понуђен модел сарадње и рад утемељен на професионалним принципима и међународним стандардима, омогућио је реализацију Пројекта *Ургентне заштите наслеђа у Метохији*.

Верујемо да смо на тај начин отворили прави пут ка дугорочном програму заштите наслеђа на Косову и Метохији и да доприносимо очувању неких од највиших вредности европске цивилизације и културе.

Мирјана Менковић
Београд, јануар 2003.